

УДК 655.41 (477.54–25) (091)

Редакторська підготовка творів Бориса Грінченка харківським кооперативним видавництвом «Рух»

Надія ПОДОЛЯКА
канд. н. із соц. комунік.

Інститут журналістики
Київського університету
ім. Бориса Грінченка

вул. Маршала Тимошенка, 13-б,
04212, Київ, Україна

e-mail: nadechdasum@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-6136-1665

© Подоляка Н., 2020

У 1928 р. Харківським кооперативним видавництвом «Рух» вперше розпочато випуск томів повного зібрання творів Бориса Дмитровича Грінченка. Мета статті — на основі аналізу архівних джерел охарактеризувати етапи редакційної підготовки творів письменника і громадського діяча.

Автором статті використовувалися загальні методи наукового пізнання: аналіз і синтез, індукція, дедукція, систематизація, узагальнення. Історичний підхід дає змогу дослідити виникнення, формування та розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей.

З'ясовано основні аспекти діяльності Харківського кооперативного видавництва «Рух» у редакторській підготовці творів Бориса Грінченка. Охарактеризовано документи Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України щодо редакційно-видавничого процесу. Фактологічний матеріал, основні положення можуть бути використані у підготовці праць з історії видавничої справи, для написання спеціальних курсів вітчизняної історії та грінченкознавства.

Новизна зумовлена потребою детального аналізу видавничої діяльності початку ХХ ст. Досі немає окремих праць, присвячених редакторській підготовці видань Харківським кооперативним видавництвом «Рух». Видання повного зібрання творів Б. Грінченка стало потужним чинником формування історичної свідомості, сприяло культурній та політичній інтеграції українського народу, зародженню самостійницької думки.

Практична значущість дослідження полягає у тому, що історіографічна база дослідження суттєво розширює погляд на видавничу справу на етапі становлення радянської влади.

Ключові слова: Борис Дмитрович Грінченко, видавнича справа ХХ ст., Харківське кооперативне видавництво «Рух», архівні фонди, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.

EDITORIAL PREPARATION OF BORYS HRINCHENKO WORKS BY KHARKIV COOPERATIVE PUBLISHING HOUSE "RUKH"

Nadiia Podoliaka

PhD in Social Communications

Borys Hrinchenko National University

13-b Marshal Tymoshenko str., 04212, Kyiv, Ukraine

e-mail: nadechdasum@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-6136-1665

In 1928, the Kharkiv Cooperative Publishing House "Rukh" first began publishing volumes of a complete collection of Borys Hrinchenko works. The purpose of the article is to characterize the stages of editorial preparation of the writer and public figure works on the basis of the archival sources analysis.

The author of the article used general methods of scientific cognition: analysis and synthesis, induction, deduction, systematization, generalization. The historical approach allows to investigate the emergence, formation and development of processes and events in chronological order, in order to identify internal and external relationships, patterns and contradictions.

The main aspects of the Kharkiv cooperative publishing house "Rukh" activity in the editorial preparation of Borys Hrinchenko's works are clarified. The documents of the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine regarding the editorial and publishing process are characterized. Factual material, basic provisions can be used in the works preparation on the history of publishing, for the writing of special university courses in national history and Hrinchenko's studies.

The novelty is caused by the need for a detailed analysis of publishing activity of the early twentieth century. There are still no separate works devoted to the editorial preparation of publications by the Kharkiv Cooperative Publishing House "Rukh". The publication of B. Hrinchenko's complete works collection became a powerful factor in the formation of historical consciousness, facilitated the cultural and political integration of the Ukrainian people, the emergence of independent thought.

The practical importance of the study lies in the fact that the historiographical basis of the research significantly expands the view of publishing at the stage of Soviet power formation.

Keywords: *Borys Hrinchenko, XX century publishing, Kharkiv cooperative publishing house "Rukh", archival funds, Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine.*

Актуальність теми

Працелюбний українець, «невтомний робітник, який не знав для себе спочинку» Борис Дмитрович Грінченко є унікальною постаттю в історії української культури. Редагування, коректура, створення і поширення масової української книги на Чернігівщині, популяризація здобутків світової науки серед українського народу, письменницька праця — те, чому присвятив життя громадський діяч.

Перше повне зібрання творів Б. Грінченка у десяти томах та окремі передруки з цього зібрання вдалося видати у 20-ті роки ХХ ст. У цьому заслуга всього редакторського колективу Харківського кооперативного видавництва «Рух», до складу якого входили досвідчені фахівці. Зокрема, І. Лизанівський — журналіст секретар «Літературно-наукового вісника» (1913–1914), М. Яшек — бібліограф, автор праць «Шевченко. Матеріали до бібліографії» (1921) та рукопису (прийнятого до друку, але не надрукованого у 20-ті роки ХХ ст.) «Літературно-науковий вісник (за 20 років існування)», М. Панов — юрист і юрисконсульт (Королевич, 1997; «Українське кооперативне видавництво», 1923–1931а, арк. 57, 59).

Щодо повного зібрання творів Б. Грінченка — фактично відповідальним редактором був І. Лизанівський. На сторінках Каталогу видавництва «Рух» 1929 р. знаходимо загальний проспект, з якого випливає, що були заплановані 10 томів. Томи 1–2 — оповідання, томи 3–6 — повісті, томи 7–8 — драми й комедії, томи 9–10 — вірші. Окрім десятитомника — під серією «Грінченківська бібліотека» ще 16 окремих творів (*Каталог видань*, 1929).

У фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (далі ЦДАМЛМ України) збереглося листування М. Грінченка з Правлінням Харківського кооперативного видавництва «Рух», розпорядження, угоди, службові та доповідні записки, доповіді, звіти, видавничі плани, відомості, записи у головній книзі видавництва, які допомагають розкрити весь складний багатоаспектний робочий процес підготовки до друку та видання творів Б. Грінченка. Зокрема, вони дають змогу з'ясувати такі аспекти: дотримання авторського права, структура текстів, загалом подолання труднощів, які чекали на упорядників та вартість книг.

Мета статті — на основі аналізу архівних джерел охарактеризувати етапи редакційної підготовки творів Б. Грінченка Харківським кооперативним видавництвом «Рух».

Об'єктом дослідження є твори відомого класика української літератури.

Предмет дослідження — змістова структура книг, авторські права на твори Б. Грінченка, умови розповсюдження видань.

Стан розробки проблеми

Культурно-просвітницька та педагогічна діяльність Бориса Грінченка знайшли відображення у багатьох публікаціях науковців: А. Хоптяр, Н. Зубкової, А. Погрібного, О. Неживого, А. Мовчун, Л. Козар та ін. Проведено ряд конференцій в Києві, Херсоні. Досліджень життя та творчості Бориса Дмитровича не бракувало за різного часу, не бракує і нині. Вивченням книговидавничої діяльності окремих видавництв займалися науковці в галузях соціальних комунікацій, видавничої справи, книгознавства: Т. Ківшар, М. Низовий, М. Тимошик, О. Холод та ін. Але праць, присвячених редакційно-видавничій підготовці творів видавництвом «Рух» бракує (Голяк, 2019; Подоляка, 2017; 2018b). Тема залишається відкритою й потребує подальших досліджень.

Використовувалися загальні методи наукового пізнання: аналіз і синтез, індукція, дедукція, систематизація, узагальнення. Історичний підхід дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей.

Виклад основного матеріалу

Відомостей щодо дати виникнення задуму видання багатотомника творів Бориса Грінченка документи ЦДАМЛМ України не дають. Твори виходили за безпосередньої редакції М. Грінченка.

Марія Грінченко-Загірня, як відомо, опанувала основи видавничої справи у Петербурзі в «Благотворительном обществе для издания общепользных и дешевых книг» та впродовж 1910–1918 рр. керувала видавництвом ім. Б. Грінченка. Письменниця працювала з дитячою, науково-популярною, довідковою, науковою, навчальною літературою (Думанська, 2007). Умови на право друкування Харківським кооперативним видавництвом «Рух» повного зібрання творів громадського діяча підписала особисто. Про що в документі ЦДАМЛМ України зазначено: «Цим листом повідомляю В-во «Рух», що дня 11-го березня цього року я послала Правлінню ДВУ в Харкові такого листа: «Дня 7-го листопаду 1925 р. я підписала умову, передаючи цьому В-ву право друкувати повне видання творів Бориса Грінченка. В-во зобов'язалось виплачувати мені авторський гонорар» («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931b, арк. 71).

Вже після виходу перших томів з'явилися передруки, які не були обговорені із нащадками письменника. Про що знову повідомляється в листі М. Грінченко: «В-во «Рух», як напевне відомо Вам [Правлінню ДВУ в Харкові — прим. авт.], уже розпочало друкувати твори Б. Грінченка. А поруч з тим ДВУ без мого відома надрукувало повісті Б. Грінченка «Під тихими вербами», тим зриваючи повне видання творів Б. Грінченка, розпочате В-вом «Рух», що виходить за моюю

редакцією. Цим листом прошу ДВУ надалі припинити друкування творів Б. Грінченка (як окремих оповідань, так і повістей, поезій і драматичних творів), щоб не зривати розпочатого В-вом «Рух» повного видання писаннів Грінченкових, яке В-во продовжує» («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931b, арк. 71). Такого листа було надіслано і Правлінню Книгоспілки, яке надрукувало окремими книжками сім видань письменника.

Чи зреагувало Правління Харківського кооперативного видавництва «Рух» на заяву? Так. Про це також знаходимо архівний документ: «Харків, 10 листопаду 1926 р. Ч. 73. До відділу друку ППБУ. З каталогів і проспектів ми бачимо, що деякі твори Винниченка, Грінченка і Франка поруч із нами видають і нині видавництва (Винниченка — Час, ДВУ і т. д.) не кажучи про те, що таке видавання утворює недоречний паралелізм, воно крім того порушує нашу умову з авторами та їхніми спадкоємцями оскільки в договорах не завжди є пункти про право Руху передавати іншим видавництвам видання того чи іншого автора, кожен автор вважає, що це зроблено за згодою Руху і нарікає на порушення умови Рухом. З комерційного боку це й поготів неправильні вчинки. Такі видання підривають наші тиражі і псують видавничі плани. Тим неприємніше, що кожне видавництво має наші проспекти і знач плани, а тому паралельні видання провадяться свідомо. Просимо розглянути цю справу як негайніше...» («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931b, арк. 53).

Отже, позиція «Руху» чітко визначена. Документ ілюструє, що видавництво намагалося шляхом перемовин врегулювати питання дотримання авторських прав на твори Бориса Грінченка.

Щодо формування внутрішньої структури видань. Як зазначає Каталог 1929 р., вступне слово до першого тому творів Б. Грінченка писав академік Сергій Єфремов. За його ж редакцією вийшли також вірші 9–10 томів.

С. Єфремов — визначна постать вітчизняної історії першої половини ХХ століття. Український публіцист, блискучий літературознавець і критик. Разом із Ф. Матушевським, В. Дурдуківським виступив співзасновником видавництва «Вік», яке легально займалось друком і розповсюдженням книг українських класиків.

Він також стояв біля витоків українського партійного будівництва, будучи членом, а часто і засновником таких знакових організацій, як Українська радикальна партія, Українська демократична партія, Українська радикально-демократична партія, Товариство українських поступовців, Українська партія соціалістів-федералістів.

З 1917 р. очолював українську партію соціалістів-федералістів. Був заступником голови Центральної Ради. Вочевидь із І. Лизанівським

познайомилися на ґрунті політичних течій. Адже Іван Миколайович улітку 1917 р. повернувся із заслання до Києва, вступив до Української партії соціалістів-революціонерів і того ж року став членом Центральної Ради як делегат від УПСР (Подолька, 2018а). Так само, як І. Лизанівський С. Єфремов наприкінці 1918 р. відійшов від політики, зосередившись на науково-дослідній роботі. Так само зазнав переслідувань і арештів. А в 1928 р. ще й підпав під інспіровану кампанію проти «єфремовщини», що ставила за мету винищення української інтелігенції. Обидва діяча стали безвинними жертвами сталінських репресій.

У фондах Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Короленка зберігається том ІХ творів Б. Грінченка видавництва «Рух» за редакцією С. Єфремова. У книзі прізвище автора приміток затушоване, а главу з примітками, де могли траплятися прізвища репресованих письменників, вирізано. У такий спосіб влада «ліквідувала» згадки про діячів українського національно-культурницького руху.

Особливої уваги видавництво «Рух» приділяло написанню передмов. «З цим посилаємо Вам передмову до оповідань Грінченка, що мають вийти відбитками. Ті оповідання, що вміщено в першому томі і не мають ще візи — подано до методкому (Сеня, Сестриця Галя, Дядько Тимоха та ін.). Просимо звернути увагу на оповідання «Серед чужих людей» воно неодмінно мусить піти з передмовою — яку вишлемо цими днями», — повідомляється в листі до уповноваженого Руху в м. Київ Т. Черкаського («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931b, арк. 55–56).

Так, автором передмови до повістей третього тому творів Б. Грінченка передбачався Микола Антонович Плевака — український літературознавець, бібліограф, автор академічного двотомника «Хрестоматія нової української літератури» та книги «Життя та праця Бориса Грінченка», брат члена Української Центральної Ради Петра Плевака. Так само жертва сталінського терору (Плевако, 1911).

Правовласниця погоджувалася на таку кандидатуру і прохала «Рух» ознайомити її з текстом передмови перед тим, як надсилати його до цензури. Втім вимоги до формату видання, непослідовна кадрова політика «Руху» не дозволили Плевакові здійснити свій намір — розглянути у передмові до повістей Б. Грінченка їх видавничу історію, а також окремі джерелознавчі та текстологічні питання (Інститут рукопису НБУВ, ф. 27, спр. 323, арк. 3).

Автором передмови до повісти «Під тихими вербами» став Іван Никифорович Лакіза — український літературознавець, критик, публіцист, журналіст, який у 1929 р. переїхав до Харкова, де працював редактором Книгоспілки, заступником редактора видавництва «Література і мистецтво». Репресований у 1938 р.

Отже, видавництво «Рух» долучало до написання вступних статей та передмов професійних літературознавців, обізнаних у теорії літературного процесу та заглиблених у творчість Бориса Грінченка.

Усі видання проходили через попереднє цензурування у відповідних органах. Такими на той час слугували Центральне управління в справах друку, Головліт, Головмистецтво, Головрепертком, ДНМК, ЦМК, підпорядковані Наркомосу УСРР. Певні цензурні повноваження мали й Бюро радянсько-партійних та громадсько-кооперативних видавництв, відділ преси, Агітпроп ЦК КП (б)У. Відповідно на книгах «Руху» зазначалося «Дозволено до друку Державним Науково-методологічним комітетом НКО УСРР як допоміжний матеріал для читання в школах 1-го ступеня та дитячих книгозбірень соцвиху».

Ще одне питання — вартість друку та інші витрати. Архівні справи надають такі розрахунки на книги Б. Грінченка (в крб.): Том 1. «Твори» — 3643.84; Том 2. «Твори» — 3652.13; окремі твори: «Екзамен» — 281.60; «Непокірний» — 345.59; «Без хліба» — 390.41; «Палії» — 307.20; «Сам собі пан» — 460.80; «Серед чужих людей» — 323.99; «Каторжна» — 282; «Підпал» — 293.99; «Сестриця Галя» — 263.99; «Ксеня» — 317.20; «Хата» — 407.98 («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931b, арк. 4). Як бачимо, суми не малі.

Самотужки видавати твори Бориса Грінченка видавництво не могло, оскільки не мало потужностей та фінансових можливостей. Враховуючи складну економічну ситуацію, видавництво підписує угоду на спільне видання творів із Всеукраїнською книготоргівельною видавничою спілкою Книгоспілка на таких умовах: загальний наклад творів мусить бути не більше 5–6 тис. Видавництво «Рух» зі всього тиражу друкує три тис. кожного тому під маркою Книгоспілки. На звороті титульної сторінки кожного примірника з тієї частини тиражу, що друкується для Книгоспілки під її фірмою, видавництво «Рух» має право зробити напис «Підготовлено до друку й надруковано Кооперативним Видавництвом «Рух».

«Всі видатки по друкуванню й придбанню паперу для видання творів Грінченка, а також всі обов'язки перед нащадками автора бере на себе Видавництво «Рух». «Видавництво «Рух» зобов'язується протягом трьох місяців випускати не менше двох томів творів Грінченка, відпускати Книгоспілці частково в міру виготовлення, а також відповідного забору з друкарні своєї власної частини. Видавництво «Рух» відпускає Книгоспілці твори Грінченка зі знижкою 52% з номіналу. Видавництво «Рух» зобов'язується калькулювати твори Грінченка відповідно нормам, встановленим Бюром Радпартвидавництв, або що буде встановлено Комітетом Комвнутрторгу. Видавництво «Рух» не може давати нікому на твори Грінченка більш пільгові умови, ніж її загальні умови, що встановлені «Обязательным постановлением Наркомвнутрорга

СССР — О предельных скидках в торговле произведениями печати». Книгоспілка може по згоді з Видавництвом «Рух» відпустити останньому потрібний папір для друку тієї частини тиражу творів Грінченка, що належать до видачі й друкується під фірмою Книгоспілки. Вартість паперу, що відпускатиметься Книгоспілкою Видавництву «Рух» рахується по цінах і на умовах, які одержує Книгоспілка. Належна з видавництва «Рух» сума за папір може Книгоспілкою зараховуватись як виплата за твори Грінченка, що відпускаються Книгоспілці по цьому договору. Книгоспілка зобов'язується розрахунки робити таким чином: 50% суми вартості книжок, що належать Книгоспілці покривається векселями терміном три місяці з дня одержання книжок, а другі 50% вартості книжок покриваються векселем терміном 5 місяців, теж з дня одержання книжок. Коли Видавництво «Рух» захоче вдруге видати твори Грінченка (цілком або частково), воно повинно мати на це згоду Книгоспілки до того часу, коли в Книгоспілці матимуться ще не проданими твори Грінченка, що одержані нею згідно цього договору. Твори Грінченка надається право закупити потрібну для неї частину тиражу на умовах не гірших зазначених цим договором» («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931с, арк. 110, 120, 132, 133, 134, 135, 136, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179).

Водночас, видавництво «Рух» потурбувалося й про якнайшвидше розповсюдження своїх видань. Так ними було сформовано комплекти книг для шкільних бібліотек, клубів, сільбудів та хат-читалень за значно заниженими цінами. Твори Бориса Грінченка в 10 томах в оправі пропонувалося придбати за 13, без оправы — за 9 крб. з розстрочкою виплати до 13 місяців («Українське кооперативне видавництво», 1923–1931b, арк. 4).

Постійний контроль держави за книговиданням, нездорова конкуренція, нестача матеріальних та кадрових ресурсів, репресії унеможливили багато в чому реалізацію ідей щодо видання творів класика української літератури. Утім було зроблено чимало й досвід роботи редакційної колегії Харківського кооперативного видавництва «Рух» вартий уваги.

Висновки. Видання повного зібрання та окремих творів Бориса Грінченка стало потужним чинником формування історичної свідомості, сприяло культурній та політичній інтеграції українського народу, зародженню самостійницької думки. Робота, здійснювана Харківським кооперативним видавництвом «Рух» відповідала високим стандартам того часу, виконувалася на досить професійному рівні, із відчуттям глибокої відповідальності редакторів та видавців. Наукова культура таких видань слугує певним еталоном для початкуючих видавців у їхньому прагненні зайняти свою нішу і міцно закріпитися на видавничому ринку.

Сьогодні при Київському університеті імені Бориса Грінченка діє науково-дослідна лабораторія грінченкознавства. Її співробітники провадять пошуки архівних джерел про Б. Д. Грінченка, постійно поповнюють музейну експозицію. Можливо, варто було б ініціювати видати окремим томом збірник під загальною назвою «Редакторська підготовка видань творів Бориса Грінченка (1925–2025)» до сторіччя від дня підписання авторської угоди на перше повнотекстове зібрання творів класика української літератури.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Голяк, Т. В. (2019). Поза кадром: історія підготовки до друку тридцятитомного видання творів Івана Франка. *Молодий вчений*, 3 (1), 110–115.
- Думанська, М. Б. (2007). Громадська і видавнича діяльність Марії Грінченко-Загірної. *Поліграфія і видавнича справа*, 2 (46), 39–44.
- Інститут рукопису НБУВ (Ф. 27, спр. 323).
- Каталог видань кооперативного видавництва «Рух»*. (1929). Рух.
- Королевич, Н. Ф. (1997). *Бібліограф Микола Федорович Яшек (1883–1966)*. Національна парламентська бібліотека України.
- Плевако, М. (1911). *Життя та праця Бориса Грінченка*. Видавництво імені Бориса Грінченка.
- Подолька, Н. С. (2017). Культура ділового спілкування автора і редактора у 20-ті рр. ХХ ст. на прикладі діяльності Харківського кооперативного видавництва «РУХ». *Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації*, 51, 157–166.
- Подолька, Н. С. (2018a). Розстріляний за професійну діяльність: редактор і видавець Іван Лизанівський у громадсько-політичному і видавничому русі. *Український інформаційний простір*, 2, 122–132.
- Подолька, Н. С. (2018b). Харківське кооперативне видавництво «Рух» в документах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 1, 90–97.
- Українське кооперативне видавництво «Рух» (м. Харків). (1923–1931a). (Ф. 577, опис 1, справа 11). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Харків.
- Українське кооперативне видавництво «Рух» (м. Харків). (1923–1931b). (Ф. 577, опис 1, справа 30). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Харків.
- Українське кооперативне видавництво «Рух» (м. Харків). (1923–1931c). (Ф. 577, опис 1, справа 40). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Харків.
- Українське кооперативне видавництво «Рух» (м. Харків). (1923–1931d). (Ф. 577, опис 1, справа 55). Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Харків.

REFERENCES

- Dumanska, M. B. (2007). Hromadska i vydavnycha diialnist Marii Hrinchenko-Zahirnoi [Public and publishing activity of Maria Hrinchenko-Zagirna]. *Printing and Publishing*, 2 (46), 39–44 [in Ukrainian].
- Holiak, T. V. (2019). Poza kadrom: istoriia pidhotovky do druku trydtsiatytomnoho vydannia tvoriv Ivana Franka [Off-screen: the history of preparation for publication of a thirty-volume edition of works by Ivan Franko]. *Molodyi vchenyi*, 3 (1), 110–115 [in Ukrainian].
- Institut rukopysu NBUV (Fund 27, File 323) [in Ukrainian].
- Kataloh vydan kooperatyvnoho vydavnytstva «Rukh»* [Catalog of publications of the cooperative publishing house «Rukh»]. (1929). Rukh [in Ukrainian].
- Korolevych, N. F. (1997). *Bibliohraf Mykola Fedorovych Yashek (1883–1966)* [Bibliographer Mykola Fedorovich Yashek (1883–1966)]. Natsionalna parlamentska biblioteka Ukrainy [in Ukrainian].
- Plevako, M. (1911). *Zhyttia ta pratsia Borysa Hrinchenka* [Life and Work of Borys Hrinchenko]. Vydavnytstvo imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].
- Podoliaka, N. S. (2017). Kultura dilovoho spilkuvannia avtora i redaktora u 20-ti rr. KhKh st. na prykladi diialnosti Kharkivskoho kooperatyvnoho vydavnytstva «RUKH» [The culture of business communication between the author and the editor in the 20s of the twentieth century. on the example of the activity of the Kharkiv cooperative publishing house «RUKH»]. *Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture Series: Social Communications*, 51, 157–166 [in Ukrainian].
- Podoliaka, N. (2018a). Rozstriliani za profesiinu diialnist: redaktor i vydavets Ivan Lyzanivskiy u hromadsko-politychnomu i vydavnychomu rusi [Shot for professional activity: editor and publisher Ivan Lyzanovsky in the socio-political and publishing movement]. *Ukrainian Information Space*, 2, 122–132 [in Ukrainian].
- Podoliaka, N. S. (2018b). Kharkivske kooperatyvne vydavnytstvo «Rukh» v dokumentakh Tsentralnogo derzhavnoho arkhivu-muzeiu literatury i mystetstva Ukrainy [Kharkiv Cooperative Publishing House «Rukh» in the documents of the Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine]. *Library Science. Record Studies. Informology*, 1, 90–97 [in Ukrainian].
- Ukrainske kooperatyvne vydavnytstvo «Rukh» (m. Kharkiv) [Rukh Ukrainian Cooperative Publishing House (Kharkiv)]. (1923–1931a). (Fund 577, Inventory 1, File 11). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].
- Ukrainske kooperatyvne vydavnytstvo «Rukh» (m. Kharkiv) [Rukh Ukrainian Cooperative Publishing House (Kharkiv)]. (1923–1931b). (Fund 577, Inventory 1, File 30). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].
- Ukrainske kooperatyvne vydavnytstvo «Rukh» (m. Kharkiv) [Rukh Ukrainian Cooperative Publishing House (Kharkiv)]. (1923–1931c). (Fund 577, Inventory 1, File 40). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].
- Ukrainske kooperatyvne vydavnytstvo «Rukh» (m. Kharkiv) [Rukh Ukrainian Cooperative Publishing House (Kharkiv)]. (1923–1931d). (Fund 577, Inventory 1, File 55). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury i mystetstva Ukrainy. Kharkiv [in Ukrainian].